

*Андрій
Баумейстер*

РОЗМОВА ЛОКА З ВІТГЕНШТАЙНОМ ЗА КЕЛИХОМ ВИНА

Одного разу ввечері Джон Лок запросив Людвіга Вітгенштайна до затишної ресторації, щоб порозмовляти про філософію в одному з можливих світів. Лок замовив пляшку бургундського і нетерпляче чекав на новознаменитість. Нарешті Вітгенштайн прийшов (майже забіг до зали ресторації), поштиво привітався і, з незадоволенням скосивши око на пляшку вина, сів навпроти. Кілька секунд філософи уважно розглядали один одного. Нарешті Лок вимовив першу фразу:

Л.: Здається, і цього року «Челсі» не стане чемпіоном, чи не так?.

В.: Загалом кажучи, мені жодним чином не йдеться про футбол, Джоне.

Л.: Гм-м... Схоже, дощі заперічили на кілька днів.

В.: Цілком можливо. Та мене це не обходить...

Лок не висловив ні подиву, ні роздратованості. Він на хвилику замислився, хильнув з келиха і, не дивлячись на співбесідника, пробуркотів:

Л.: Я запросив вас, Людвігу, щоб задати вам кілька запитань. Бачте-но, до мене дійшли деякі записи ваших філософських міркувань...

В.: Так, я хочу назвати це «Філософськими нотатками». Друрі пропонував мені назвати мою книгу «Філософією». Але йому завжди бракує почуття міри...

Л.: Тоді краще назвати це «Філософськими дослідженнями»... Але справа не в назві... Бачте-но, я мало що доп'яв у ваших нотатках...

Після цих слів обличчя Вітгенштайна немовби загострилося. Він почав нервово поглядати то на двері, то на свічку, то на свій келих. Лок поквапливо продовжив:

Л.: Ні-ні, все це дуже цікаво, цілком оригінально... Якщо дотримуватися ваших головних тез, то виходить, що світ влаштовано у лінгвістичний спосіб. Або принаймні те, що ми називаємо «світом», безпосередньо пов'язане з різними вживаннями слів та речень. Я теж писав про мову, може, ви читали... або чули... Втім, це не так важливо. Важливим є інше. Мені здається, що ви дуже перебільшуєте роль мови. Бачте-но, ми маємо таку кількість простих ідей, що нам бракує імен для їх опису. Приміром, різні запахи, яких майже стільки ж, якщо не більше, ніж різновидів тіл, переважно не мають імен. У вас виходить, що все це світове багатоманіття — поза грою? Та й ваше вивіщення природної мови видається мені надмірним.

Вітгенштайн поблажливо посміхнувся. Якби Лок був його студентом, він повівся би з ним без будь-яких церемоній. Але навпроти нього сиділа людина з іменем, відомий педагог, до того ж старший за віком. Узявши до уваги всі ці обставини, Вітгенштайн зауважив:

В.: Любий Джоне, ви надто категоричні. Звичайно, вам видається, що у вас тисячі простих ідей. Але ви слушно зазначили, що ми не маємо слів, щоб описати їх. Про що це свідчить? Коли люди говорять про яблука чи троянди, вони беруть участь у тому, що я називаю мовною грою. Не намагайтеся пояснити, яким чином слово «кислий» позначає просту ідею кислого. Просто спостерігайте, як люди вживають слова, коли беруть яблуко, куштують його, кривляться, повідомляють про свої враження тощо. Немає жодної ідеї кислого поза словом «кислий» та способом його вживання за конкретної ситуації. А саме це слово ми засвоюємо в дитинстві, коли навчаємося вживати слова у певних контекстах. Так само, приїжджаючи в іншу країну, я спостерігаю, як там заведено говорити про яблука чи троянди. Відкиньте ваш допотопний менталізм. У вашій свідомості не живуть прості ідеї. Це зайва ланка у вашому описі світу та пізнання.

Л.: Тобто мені *тільки здається*, що я маю ідею певного запаху? І якщо я не навчений вживати слова, пов'язані з цим переживанням, то його просто немає? Але я чув, що знавці вин розрізняють до 10 тисяч ароматів. Вони що, обманюють простих людей?

В.: Ні, вони просто грають у свою мовну гру. Вони розвивають певну практику, всередині якої функціують різні чудернацькі слова.

Л.: Чекайте, щось я вас не розумію... Я запитую: чи має наш розум тисячі простих ідей чи ні? Припустімо, що я засвоїв «винну» мовну гру, але сам не розрізняю жодних ароматів (або дуже малу кількість їх). Виходить, що я граю не за правилами? Уявімо собі, що хтось засвоїв мовну гру «обговорюємо твори мистецтва». Ця людина довго відвідувала музеї та слухала розмови знавців. Але сама вона геть зовсім не тямить у мистецтві. Натомість ця людина може успішно вживати слова та описувати картини великих майстрів. Де критерій, який дає нам змогу відрізнити обман від експертної оцінки?

В.: За цією людиною треба просто поспостерігати. Придивіться до її описів і рано чи пізно ви помітите невідповідність слів і вчинків. Рано чи пізно вона себе викаже...

Л.: Тобто я маю ходити за нею слідом і «хапати її на слові»? А якщо вона виявиться майстерним ошукувачем? Ні, я вважаю інакше. Слова — це знаки ідей, а ідеї — це внутрішні образи зовнішніх речей. Ось ця свічка на столі породжує в мені ідею свічки (ідею світла, вогню, тепла, затишку та інші ідеї, прості або складені). Ідея свічки — це результат сприйняття ось цієї речі. Коли ж у мене в розумі виникає ідея свічки, я позначаю її за допомоги певного знака («свічка») та артикулюю цей знак за допомоги певних звуків. Це дає мені змогу зробити мою ідею загальним надбанням і брати участь у розмові. Я можу поділитися з вами моїм переживанням, сказати: «Подивіться на цю свічку, ви відчуваєте запах воску? Бачите, як свічка відбивається у келиху?»

В.: Любий Джоне, ви хочете сказати, що ваш розум подібний до келиха, в якому відбивається ідея свічки?

Л.: Ні, я хочу сказати, що наші слова залежать від наших ідей. Слова «свічка» чи «світло» великою мірою залежать від простих ідей. А ось такі слова, як «відображення» чи «подобі», хоча й більш віддалені від відчуттів, а проте все одно з ними пов'язані. Я, приміром, спостерігаю, як свічка відбивається у келиху та пляшці вина. Я маю ці два сприйняття, які я можу позначити словом «відбиття». Коли ж я говорю про *подобу*, то я, перепрошую, не граю у мовну гру, а позначаю те, що є подібним у *реальності*. Ця ідея виникає у мене завдяки рефлексії — особливій операції мого розуму. Розум у цьому випадку звертає увагу на свої внутрішні дії. Келих же не усвідомлює, що він відбиває свічку або що він схожий за своєю формою на тюльпан. Адже келих не сприймає своє сприйняття. До того ж він — не особистість, тобто не пов'язує свої попередні та нацюхвилинні сприйняття у тотожності конкретної самосвідомості (конкретного Я).

В.: Гарзд, а які ідеї позначають такі слова, як «або», «але», «якщо» та подібні до них?

Л.: А це особливі слова-частки. Ми вживаємо їх для позначення зв'язку, що його розум встановлює між ідеями чи реченнями. Від правильного вживання часток залежать ясність та краса непоганого стилю. Частки показують ставлення розуму до своїх власних думок.

Але зараз я хочу сказати про інше. Мої запитання викликані тим, що я знаходжу багато спільного між нашими позиціями. Я вважаю, що сама мова — недосконала. Щоб дослідити досконалість чи недосконалість слів, треба передусім розглянути їх вживання та мету, позаяк слова бувають більш досконалі чи менш досконалі залежно від того, якою мірою — більшою чи меншою — вони придатні для досягнення певної мети. Так, багато які серйозні схиблення викликані поганим (неправильним) вживанням слів.

Проте я вважаю, що критерій правильності — це не стільки вживання слова як таке, скільки *правильне позначення цим словом певної ідеї*. Ми *зловживаємо словами, коли використовуємо їх без ясних та відмінних одна від одної ідей*. Якщо відкинути ідеї, використання слів перетвориться на неконтрольовані мовні ігри. Вибачте, я не мав на увазі ваш новий винахід. Звичайне вживання слова, звісно, може нам багато чого дати, позаяк звичайне жи-

вання доволі непогано встановлює значення слів для звичайної розмови. Але для філософських міркувань цього недостатньо. Адже філософія прагне до якомога точнішого опису реальності, а звичайна розмова вживає слова з дуже широким значенням. Погодьтеся, що ми завжди стикаємося з природною недосконалістю нашої мови!

В.: Все, що ви кажете, любий Джоне, — це симптоми давньої хвороби, яку я називаю манією створення філософських проблем. Треба повернути словам їхні повсякденні значення. Немає жодних «філософських значень» слів. Є практики вживання мови у тих чи тих ситуаціях. Чим швидше ми побудемося «філософських значень», тим швидше ми вилікуємося від хвороби.

Л.: Тобто чим менше людина ставить собі «філософські» запитання, тим вона більш здорова та «нормальна»? Ви мене лякаєте, Людвігу! Ясна річ, я теж вважаю, що імена простих ідей майже не викликають сумнівів. Тут зв'язок «одне сприйняття — проста ідея — слово (ім'я)» є найпростішим для огляду. Тому тут найпростіше дійти згоди. Але такі слова, як «скромність» та «поміркованість»...

В.: Джоне, ти (сподіваюся, ми вже можемо перейти на «ти») знову говориш про прості ідеї! Немає їх, та й годі! Ти створюєш якийсь внутрішній світ свідомості, населяєш цей світ внутрішніми образами (ідеями) і докладаєш до цих образів імена, як наклеюють етикетки до пляшок! Цим займався колись один підстаркуватий африканський єпископ. Насправді ми навчаємося користуватися словами завжди у конкретних ситуаціях, але, на жаль, уявляємо, що ми маємо внутрішній доступ до речей. А його немає!

Л.: Неймовірно! Але хіба, блукаючи лісом, я не спостерігаю різні дерева та кущі, імена яких мені невідомі? Можливо, я ніколи і не знатиму, яку назву має те чи те дерево. Проте я завжди впізнаю його, знову завітавши до того лісу чи парку, позаяк я маю *ідею* цього дерева. І якщо мені колись скажуть, що це — клен, а це — осика, то я називатиму ці дерева цими іменами не тому, що «так роблять зазвичай» (адже знання імен усіх дерев — не зовсім узвичаєна справа), а тому, що «клен» та «осика» — знаки певних ідей. Нехай місцеві дітлахи називатимуть ці дерева своїми вигаданими іменами, я не наслідуватиму їх. Ти говориш, що значення слова — це його вживання у мові. А я стверджую, що значення слова — це його вживання *разом з ідеєю*. Я закликаю намагатися не вживати жодного слова без значення, жодного імені *без позначуваної ним ідеї*.

В.: Допалися тобі ці ідеї... Ти все одно граєш у мовну гру. «Це дерево — клен»... А якби тобі заманулося пограти з дітьми, тобі б довелося прийняти їхній спосіб іменування.

Л.: Так, але...

В.: Ти знаєш, Джоне, мені треба трохи пройтися пішки. Мені спали деякі думки... Дякую за вино та приємну розмову! Прощавай!

З цими словами Вітгенштайн стрімко підвівся й поквапився до виходу. Лок залишився сидіти на самоті. Світло свічки, що добігала згарку, відбивалося в його келихові. Вечір тихо переходив у ніч. За вікном перішив дощ. Розмова ввіч не вдалася...